

BİBLİYOGRAFYA

“Sovjetskoye Vostokovedeniye,, (Sovyet Orientalistiği).
1940, C. I. s. 267.

Sovyetler Cumhuriyeti İlimler Akademisinin şarkiyata dair çok önemli yayınlarda bulunduğu malûmdur. Bilhassa «Şarkı tetkik enstitüsü» tarafından yayınlanan eserlerin ekserisi İslâm ve Türk dünyasını çok yakından ilgilendiren konular üzerine yazılmış eserlerdir. Bununla beraber inkılâba kadar 25 yıl muntazam surette devam eden «Şark bölümü muhtıraları ZWO» dergisi gibi devamlı bir derginin, Sovyetler devrinde devam ettirilemediği görülmektedir. ZWO dergisini hatırlatan ZKW (= Memoires du Comité des Orientalistes) dergisi de beşinci cildinden sonra devam ettirilemedi. Burada tanıtmak istediğim «Sov. Vostokovedeniye» dergisi de ZWO ve ZKW dergisini hatırlatıyor. Birinci cildi 1940 sonlarında çıkmıştır. Devam edip etmediğini bilmiyoruz.

Birinci cildin içindeki makale ve etüdler şunlardır :

Sovvet şarkiyatının aktüel meseleleri (A. P. Barannikov); Ruslar hakkında arap haberleri (W. W. Barthold); Milâttan önceki birinci asırdan milât yılına kadar Hunlar'ın tarihinden (A. N. Bernstam); Çin matbaacılığı tarihinden, X-XIII asırlar (K. Flug); Nizamı ve onu tetkik (E. E. Berthels); Alişir Nevâî (A. K. Borovkov); Şota Rustaveli ve Gürcü folkloru (I. Megrelidze), Moğul dilinde kelam kısımları (N. Poppe); Eski çinin serbest düşünceli mütefekiri Yang Tchou (A. Petrov); Hara-

Hoto ve Turfan'da bulunan Süryani ve Süryani harfleriyile yazılı türkçe metinler (N. Pigoulevskaya); bibliyografya, notlar ve ilmî olaylar.

Bu makale ve etüdlere Türk tarihi ile ilgili olanlarını tanıtmak istiyoruz.

Barannikov'un makalesi dergiye giriş olarak yazılmıştır. Bu makalede Sovyet hükümetinin şarkı öğrenme ve araştırma sahasındaki resmî görüşleri anlatılmaktadır.

Barthold'un «Ruslar hakkında arap haberleri» (s. 17-50) başlıklı makalesi 1918 de yazılmış ve evrakları arasında bulunmuş eski bir makedir. Bu makalede Karadeniz, Baltık ve Hazer denizleri havzalarıyla Akdeniz ve Uzak Doğu ülkelerinin iktisadî, siyâsî ve kültürel münasebetleri ve bu münasebetlerde eski zamanlarda Türk kavimlerinin ve sonra XI. asırdan itibaren «Rus» adıyla tarih sahnesine çıkan yeni bir unsurun oynadıkları roller bahis konusu edilmiştir.

Bu makalede verilen malûmat şöyle hülâsa edilebilir :

1 — Çok eski zamanlardanberi Karadeniz ve Baltık arasında vaki ülkeler bir yandan - batı ve cenuptan - Akdeniz, ikinci yandan da - doğudan - Orta Asya kültürleri tesirine maruz bulunmuşlardır. Bununla beraber, Karadenize ve Baltık denizine dökülen ırmakların kaynakları birbirine yakın buldukları halde, her iki havza kendi başlarına yaşıyor, birbiriyle doğrudan doğruya münasebetleri yoktu. Arap fü-

tuhatı devrine kadar Volga ve Dinyeper havzalarına dair tarihî malûmata malik değiliz.

Kara denizin şimal kıyılarına dair mufassal malûmat veren Herodot'un (V. asır) kıyıların ötesinde, şimalde yaşayan kavimler hakkında sağlam bilgisi yoktu. Birinci asırda yazan klâsik müellifler ise Volga (İdil) ırmağının varlığını bile bilmiyorlardı. Hazer denizini şimal muhit denizinin körfezi sayarlardı. Onlar için Dinyeper kaynakları Nil ırmağının kaynakları kadar meçhuldu. Volga ırmağı milâdın II. asrında Fince Ra, Ural ırmağı da türkçe Yayık (Çayık) adlarıyla tanıldı. Volga bugünkü türkçe İtil-İdil adile 570 de malûm oluyor. Fakat bu adın verilmesi herhalde IV. asırdan sonra olmadığını şüphesizdir.

2 — Klâsik müelliflerin açık malûmat vermemelerine rağmen milâddan önce VI. asırda bile Amuderya ve Sirderya havzalarından Volga havzasına ve oradan Baltık sahillerine giden ticaret yolu mevcuddu. Bu yol Akdeniz kıyılarını da içine alan İran imparatorluğu üzerinden geçiyordu.

3 — Horezm ile Karadenizin Kafkasya sahilleri arasındaki ticaret yolunu Yunanlılar İskender seferinde öğrendiler. Fakat bu yoldan faydalanmadılar.

4 — Hazer denizinin şimal kıyılarına giden ticaret yollarına dair epeyce açık malûmat milâddan önceki I. asra aiddir, bu yollar ile, o zaman Aors adıyla tanılan kavmin yaşadığı ülkeye Hind ve Bâbil malları kervanlarla getirilirdi.

Bu yollardan biri Cenub Batıdan, Kafkasya üzerinden, ikincisi de Cenub Doğudan, Türkistan üzerinden gelirdi. Bu Aors'ların bir kısmı garpte Don'a kadar ilerlemiş bulunuyordu. Bu devirde Orta Asya yalnız Hind ile de-

ğil, Çin ile de ticarî münasebetlerde ve Uzak Doğu malları cenubî Rusya'ya kadar sokulurdu. Çinlilere milattan iki asır önce malûm olan Yan-tsay kavmi Aors'ların ta kendisidir, çünkü Çinlilere göre bu kavim milâdın birinci asrında Alan adını almışlardı. Klâsik müelliflerde aynı zamanda Aors'ları Alan adıyla tanımışlardır. Kırım'daki Sudak bu Alanların şehridir ki kilise rivayetlerine göre, 212 de kurulmuştu (bu Sugdak-Sudak Zerefşan Sogd'larının adını taşımaktadır).

5 — Orta Asyadan Avrupa'ya göçebe kavimler hareketi Cenubî Rusyanın Uzak Doğu ile olan ticaret münasebetlerine engel olmadı, bilâkis bu münasebetlerin inkişafına yardım etti.

6 — VI. asırda Cenubî Rusya Türk İmparatorluğuna girdi. Bizans kaynaklarından malûmdur ki Türkler 570 senelerinde Alanları mâğlup ederek Kerç şehrini muhasara ettiler. Bizanslılarla Gök Türk devletinin siyâsî münasebeti bu devrede başlamıştır.

Cenubî Rusyayı içine alan batı Türk İmparatorluğu VI. asırda dağıldı. Cenubî Rusyada bunun yerinde VII. asırda Hazer devletinin teşekkül etmiş olduğunu görüyoruz. Bu devlette türk gelenekleri hakim olduğu halde halkı Gök türkçeden başka bir dil konuşuyordu.

IX—X inci asırlara ait arap kaynaklarından malûmdur ki Bulgarlar ve Hazerler türklere anlaşılmayan bir dille konuşuyorlardı. Her halde bu dil Hun birliğine giren türklere Volga'daki Fin kavimlerinin (II. inci asırda) karışmasından hasıl olan Çuvaş türklere'nin dili olsa gerektir.

7 — Hazerlerle Arapların çarpışmaları İslâm İmparatorluğunun Kafkasya hududunda vukua geldi. Şarkta ise Hazer ülkesi islâm ülkesiyle sınırdış

değildi. Bu taraftan Hazer ülkesine, Volga havzasına, ancak tüccarlar, sanatkârlar ve elçiler gelirlerdi. Bazı Avrupalı tarihçilerin iddialarına rağmen Horezm Hazer Hakanlığına girmediği açıkça malûmdur.

8 — Sasaniler sülâlesi devrinde Şimalî Ural ülkesi (Perme vilâyeti) ile İranın ticarî münasebetlerinin inkişaf etmiş olduğu kazılarla ıspat edilmektedir. Aynı devirde Horezm mallarının uzak doğuya kadar sokulduğu Çin kaynaklarından anlaşılmaktadır. Bu mallar arasında Baltık sahillerinden getirilen kehribarın da bulunuşu Baltık-Horezm-Çin ticaret yolunun VI—VII inci asırlarda işlek olduğunu göstermektedir.

9 —VIII.—X. asırlarda İskandinavya gemicilerinin Rusyanın şimalindeki deniz ve ırmak yollarını ele geçirmeğe çalışmaları, Baltık havzasından Karadeniz havzasına geçmeleri (870.90) bu büyük ticaret yollarına hakim olmak için idi. Bu İskandinavya gemicilerini Rus vekayinâmeleri «Rus» ve «Varyag» iesmiye tesmiye ederler. Bu «Rus» adını taşıyan gemicilerin İsveçlilerden bir zümre olduğu anlaşılmıştır. Bunlar Cenubî Rusyada yaşayan İslavlara kendi adlarını vermişlerdir, «Ruslar» İslavları teşkilâtlandırmışlar, Hazerler, Peçenekler, Kıpçaklar, Bizans ve Macarlarla mücadele etmişlerdir. Nihayet X. asırda Rus devletinin nüvesi kurulmuş. Bizanslılardan gelen hristiyanlık Şark İslavları (Ruslar) arasında intişar etmiştir. Bununla beraber Ruslar, diğer balkan ve Asya hristiyanları gibi Bizansa dost olmadılar. 1043 de hristiyan Ruslar İstanbulu hücum ettiler. XIII. asır müelliflerinden 'Avfi'nin Rusların islâm olduklarına dair naklettiği garip hikâye ihtimal ki bu 1043 de Rusların Bizansa hücumuyla izah edilebilir. Rusların müsüman olduklarına dair nakledilen bu

hikâye diğer bir kaynaktan mevcut değildir.

10 — VIII - IX neu asırlarda Ruslar Orta Asya devlet sistemi ve islâm kültürü ile Bizans devlet sistemi ve hristiyan kültürü tesirleri altında bocalayıp duruyorlardı. İskandinavya gemicilerinin şark islavlarına gelişleri ve « Baltıktan Bizansa ticaret yolunun keşfi» Rus tarihinin akışını tamamiyle Bizans ve Hristiyan kültürüne çevirdi.

Barthold'un bu makalesi 1918 de, yani İbn-i Fadlân'ın Meşhed nüshası keşfedilmeden önce, kaleme alınmış olduğundan birçok yanlış mutalaa ve faraziyeleri ihtiva etmektedir. Barthold bu yanlışlarının bir kısmını 1926 da neşredilen «Akademi çalışmalarının yıllık raporu (=Otçet) » nda tashih etmiştir. (S,36) . Başka birçok noktaları bu sefer tahrir heyeti tarafından ilâve edilen 11 sayfalık notlarda tashih ve izah edilmiştir. Bu makale eski olmasına rağmen, şimdi de istifade edilmeğe değer; ilave edilen notlarda verilen malûmat bilhassa önemlidir.

Sinolog tarihçi A. N. Bernstam'ın «Hunların tarihinden» adlı etüdünde (S. 51-77) bahis konusu olarak büyük Hun göçebe imparatorluğunun inhilâl devri hükümdarlarından Huhan-ye ile kardeşi Çji-Çji'nin hayatlarını seçmiştir. Müellife göre bu iki hükümdarın adları meşhur Hun hükümdarı Mao-dun (=Mete) nin adı kadar önemlidir. Orta Asya ve Avrupa tarihinde meydana gelen büyük olaylar bu iki hükümdarın faaliyetleriyle ve adlarıyla bağlıdır. Hun devletinin inhilali Orta Asyada ve şarkî Avrupada bir çok yeni etnik zümrelerin teşekkülüne, iktisadî ve siyasî devrimlere sebep olmuştur. Huhan-ye ve Çji-çji idareleri altında Hunların cenup ve şimal kollarına ayrılması, göçebe kavimlerin Avrupaya

doğru hareketlerinin ve «büyük göç» ün başlangıcı olmuştur.

Bernstam'a göre, Çin tarihi üzerindeki çalışmaların kusurlu geleneklerinden biri, Çin tarihini Çin ülkesini çeviren göçebe kavimlerin tarihinden ayrı ve müstakil olarak tetkik etmektir. Bu gelenek Klapproth'dan tâ O. Frank'e'ye kadar sürüp gelmektedir. Halbuki Çinin tarihi en eski devirlerdenberi göçebe kavimlerin tarihiyle bağlıdır. Çin devletinin nüvesini kuran Çjou sülâlesi de (milâttan önce 1050-256) hakiki Çinli sülâle değil, Hunlara akraba olan bir sülâle idi. Albert Tchep'e'nin tetkikine göre Çjou sülâlesi devrindeki aristokrat kabiiyle ve soylar Hunların neş'et ettikleri şimal kavimlerine mensup idiler.

Tarihi materyalizm mektebine mensup olan Bernstam, Hun ve Çin tarihindeki bütün içtimaî ve siyasî hadiselerin tahlilinde hareket noktası olarak sırf iktisadî âmilleri ve istihsal tarzlarının değişmesini almaktadır. Çin'in teessüsünden itibaren milâddan önceki birinci asrın sonlarına kadar, geçirdiği siyasî, içtimaî ve iktisadî gelişme ve değişmeleri bahis mevzuu ederek çiftçi, esnaf, işçi ve kölelerin her devirdeki durumlarını ve bu durumlara göçebe kavimlerin çok kuvvetli tesirlerini incelemektedir.

Büyük Çin seddinin inşası gerek Çinin dahilinde ve gerek komşu göçebe kavimlerin iktisadiyatında keşmekeşlik meydana getirdi, seddin inşası 400,000 işçiyi meşgul ediyor, ağır vergiler çiftçi ve esnafı eziyordu. Daha m. ö. 350 de toprak halkın elinden alınmıştı. Çiftçiler toprak kirası yüzünden o kadar borçlanmışlardı ki kadınlarını ve evlâtlarını, hattâ kendilerini, köleliğe satıyorlardı. Çin seddi Hunların akınlarını durduramadı. Çünkü bu sed, Çin imperatorluğunun yalnız esas kütlesi

olan çinlileri değil, batıdaki birçok göçebe kavimleri de Çin tarafında bırakılmıştı, kargaşalıklar esnasında da göçebeler seddi aşarak Çin topraklarında yerleşiyorlardı.

Çinliler Ordos mntakasını işgal ederek buraya canileri ve serserileri iskân ettiler. En bereketli yaylarından mahrum kalan Hunlar şimale gittiler.

Bir asır sonra hunların itilâ devri başlıyor. Bunun âmili hayvan beslemenin inkişafı, Hunların da kölelerden faydalanarak istihallerinin artması idi. Mao-dun (= Mete) askerî demokratik büyük bir devlet kurmağa muvaffak oldu (m. ö. 209-174) ve şimali Çini zapt etti. Bütün göçebe kavimleri birleştirdi. Çin'de halk tabakası büyük sıkıntı içinde olduğundan kaçarak Hunlara iltihak ediyorlardı. Bilhassa köleler durmadan Hunlara kaçıyorlardı. Çünkü Hunlar'da pederşahi hayat devam ettiginden, halk tabakasının ve hatta kölelerin yaşama şartları Çine nazaran daha elverişli idi. Çin hükümdarı Seo Ven-di (m. ö. 179-156) nun Hunlara yazdığı mektubundaki şu satırlar bu bakımdan mâni dardır: «memleketi genişletmek ve ahaliyi çoğaltmak için kaçaklar kâfi değildir. Hunlar bizim hududumuza, çinlilerde hudut haricine [Hun yarine] geçmesinler. Bu muahedeyi bozan kimseler idam edilmelidrler».

Kölelerin çoğalması, Çin sarayının vergi ve hediyeleri Hunlar içinde aristokrat zümrenin teşekkülüne sebep oldu. Çinin Hunlara verdikleri hediye- vergiler iki türlü idi; bir türlü sü halka ikincisi de hükümdar ailesine mahsustu. Bu hediye -vergiler de hükümdar soyu ile halk arasını açmağa sebep oldu. Hükümdar sülâlesi dahilinde de taht kavgası başladı (m. ö. 126).

Çin İmparatorluğu tam bu zamanlarda «Batı ülkesini» keşfediyor ve batı

ülkeleriyle doğrudan doğruya ticari münasebetlere girmek, dahildeki iktisadi buhranı böylece halletmek istiyordu.

Chang K'ien'nin batıya seyahatı da bu devre tesadüf ediyor (ö. m. 126-138) Çinliler m. ö. 102 de Ferganayı zapt ettiler. Çinlilerin batıya doğru seferleri 166 dan 102 ye kadar birçok senelerde tekrarlanmıştı.

Çinin bu batı seferleri Hunların menfaatlarına dokundu: Ticaret yolları Çinin eline geçti, Hunların Sarı ırmak kıyılarındaki bereketli yaylaları işgal edilerek Çin köleleriyle dolduruldu. İmparator U-di devrinde (m. ö. 140-84) bu Hun yaylalarına iskân edilen kölelerin sayısı dört milyona balığ oldu. Çin dahilinde de milyonlarca köle vardı; yalnız devletin demirbaş köleleri üçyüz bindi. Köleliğin inkişafıyla muvazi olarak sefalet artıyordu. Buna rağmen Çin devletinin zahiri satvati çok parlaktı. Roma ile münasebet tesisine muvaffak oldu.

Hun devleti için bu devir çok sıkıntılı oldu. Büyük göçebe devlet dağılmaya yüz tuttu. Ufak kabayleler isyan ederek Hunların yegâne servet kaynağı olan hayvan sürülerini alıp götürdü. Bu felâket yıllarında Hunların nüfuslarının ve hayvan sürülerinin $\frac{6}{10}$ sını gaybettiler (m. ö. 68). Bu sıralarda (m. ö. 60) ölen Hun hükümdarı yerine Hun beylerinden Voyan-Syuy-di tahtı gasbedip diktatör oldu.

Bernstam bu diktatörün mezalimini anlattıktan sonra Hunlarda «sınıflar mücadelesi» keşfediyor . . .

«Sınıflar mücadelesi» ni gösteren olay şudur :

«Hun hükümdarı Süy-lüy Tsüan-tsüy'un ölümünden sonra demokratik seçim usulünü bozarak Vo - yan - tsüy tahtı gasbetti. Azılı bir diktatör ve müstebit tipinin mümessili olan bu adam

Hun ittifadının hükümdar seçimi geneğine açıktan açığa muhalefet ederek itaat etmek istemiyenleri imha etti.

Diktatöre karşı mücadele edenler demokrasi usulüyle Tszu-hoi - Şen adlı birini hükümdar (=şan-yuy, tanju) seçtiler ve buna Hu-han-ye adını verdiler. Dikkate şayadır ki meşrû varis olmadığı halde bütün Hunlar ona itaat ettiler. Bu, demokrasi nümeyişi idi.» (S.61).

Tarihte sınıflar kavgasından başka birşey görmek istemiyen tarihçi sinolog burada füzulî gayret sarfederek tarihlerin, hattâ kendi kullandığı kaynakların, kayıtlarına tamamiyle aykırı iddialarda bulunuyor. Gûya Hu-han-ye avamdan biri imiş! ¹). Halbuki elimizdeki bütün kaynakların tasrih ettiklerine göre Hu-han-ye diktatör ve gasıp Voyan - tsüy - di (m. ö. 60-58) 'den önce hükümdarlık eden Hülüy-tsü-anküy (68-60) ın oğlu ve hükümdarlığın hakiki varisi olan, tanınmış bir prens idi ².

Bernstam'ın bu etüdü, Hunlarda «sınıflar mücadelesi» ni tebarüz ettirmek için serdettiği mütalea ve zorlamalar bir tarafa bırakılırsa, çok önemli ve Hun tarihinin tetkiki için yardımcı bir eserdir. Garbin en meşhur ve salâhiyet sahibi sinoloğlarının eski ve en yeni eserlerinden faydalandığı gibi orijinal Çin kaynaklarından da faydalanmıştır.

C. E. Berthels'in Genceli Nizamî'nin 800 üncü doğum yılı dönümü münasebetiyle yazdığı mekale (s. 95-106)

1) «Vibrali nekoyego Tazi-hoy-şen pod ime-nem Hu-han-ye.... cümlesindeki "nekoyego, zamiri rusçada bunu ifade eder.

2) Bk. Degüines (H. Cahit terc), Hunların, Türklerin... tarih umumi, I, 292-293, Hiaccnt, Sob. Sved., I 68-69; Krş. M. Şemsettin (Günaltay) Tüak tahihi, II, 134-135, Atsız Toplamalar, 48-49.

da bu büyük Türk mütefekkir şairinin tercümei hali ve eserleri üzerinde çalış-anlar için ihmal edilemeyecek bir mesai eseridir.

Bu makalede Nizamî ve eserleri üzerine bugüne kadar yapılan tetkikler, eserlerinin el yazmaları, şarkta ve garp-te neşredilen metin ve tercümeleer ba-his mevzuu edilmiştir.

A. K: Borovkov taarafından yazı-lan « Alişir Nevâî » başlıklı makale (s, 111 - 107) bugüne kadar bilinen malûmata yeni bir şey ilâve etmemekte-dir. Bununla beraber muharrir, W. Bart-hold'ın Nevâî'ye dair ileri sürdüğü bazı mütalâa ve hükümleri yersiz bularak önemli itirazlar serdetmektedir. Mese-lâ, 1917 de neşrettiği «Türklerin geç-mişinden» adlı makelesinde Barthold türklerin Timur ve torunları devrinde İran edebiyatını taklit ederek türk ede-biyatı (poëse) vücade getirmeğe çalış-tıklarını ve bu devrin büyük şairi sayı-lan Alişir Nevâî eserlerinin de İran edebiyatının taklidinden başka bir şey olmadığını iddia etmişti. Borovkov bu iddiaları, son zamanlarda yapılan araş-tırmalara dayanarak, red ve cerhet-mektedir.

N. V. Pigoulevskaya'nın makalesin-de Orta Asyanın ölü şehirlerinde bu-lunan Süryani eserleri ve Süryani harf-leriyle yazılan Türkçe fragment'ler tet-kik edilmiştir.

Türkçe metin ihtiva eden fragment Hara - Hoto hafriyatında bulunmuş-tur. Bu metin, Nastori hristiyan türk-leri tarafından süryanice bir eserden tercüme edilmiş türkçe kitaptan kop-muş bir yaprak olduğu anlaşılmıştır, Pi-g o u l e v s k a y a b n fragment münase-betile Süryani kültürünün Orta Asyada yayılışını bahis mevzuu ediyor. Ona göre Hara-Hoto hafriyatında bu f r a g m e n t elde edilinceye kadar Süryani harflerile yazılan türkçe metinler ancak mezar taşlarından ibaret olduğu zannediliyor-du. Halbuki bahis mevzuu olan frag-ment Süryani harfleriyle yazılan türkçe eserlerin XIII. asra kadar mevcut bu-lunduğunu isbat etmektedir. Türk Nas-turi rahiplerinden Uygur Y a b a l a h'ın türkçeden başka dil bilmediği halde, 1231 de Nastoriler tarafından Patrik seçilmesi Süryanice dinî kitapların türk-çeye tercüme edilmiş olmasıyle izah edilebilir.

Süryani harfleriyle yazılan bu metinde «temiz» kelimesi geçmektedir. Diğer Uygur metinlerinde tesadüf edil-miyen bu kelime yaşayan türk lehçe-lerinden ancak Garp lehçelerinde mev-cuttur. Bununla beraber Pigoulevskaya metindeki Süryanice kelimeleri sayar-ken «temiz» kelimesini almamıştır. Her halde bu kelimenin menşei karanlık olsa gerektir.

Abdülkadir İNAN